

דמות האויב הערבי בתש"ח¹

מלחמת העצמאות צרבה בתודעה הקולקטיבית של היהודים בארץ ישראל דימוי סותר של האויב הערבי: מצד אחד נחשל ומצד אחר מסוכן מאוד העלול להמיט על היישוב שואה

ד"ר ישראל בן-דוד

עצמה לאויבים בתודעה הקיבוצית של חברה מסוימת נקרא *enemification* (הפיכה לאויב). בתהליך הזה מולבש דימוי שלילי על כל החברה של האויב כדי לגייס תמיכה המונית בעת המלחמה. האנמיפיקציה נותנת בסיס מוסרי, לכאורה, להרג שהחברה כולה נאלצת לבצע במסגרת המלחמה – גם של חפים מפשע שלא השתתפו במעשי איבה, וכל חטאם הוא בעצם השתייכותם לצד שכנגד.⁴

בתקופה שקדמה למלחמת העצמאות התמודד היישוב היהודי עם ערביי ארץ ישראל, והדימוי שהיה להם בעיניו ניזון בעיקר מהמציאות הזאת של המלחמה. במלחמת העצמאות חלה קפיצת מדרגה בעימות: היישוב היהודי הפך למדינה ונאלץ להתמודד עם צבאות ערב. מטרת המאמר הזה היא לבחון את הזעזוע שהתחולל במערכת הדימויים של הערבים בעיני היישוב בעקבות ההתמודדות עם צבאות ערב. כדי לבחון את עוצמתו ואת השפעותיו של הזעזוע יש לדון בדימוי הרקע של הערבים כפי שנוצר מראשית ההתיישבות החדשה ובעיקר בשלב

המחקר ההיסטורי העוסק בסכסוך הישראלי-ערבי לא הקדיש עדיין תשומת לב מספקת לדימויים שהתפתחו בשני הצדדים וליחסי הגומלין המורכבים שבינם לבין המציאות ההיסטורית. לצורך מחקר הדימויים יש לאמץ גישה שונה בנוגע למקורות. חשיבותן של תעודות ארכיוניות מבחינת עיצוב הדימויים של החברה הנחקרת עשויה להיות משנית בהשוואה לגילויים תרבותיים אחרים, ובהם העיתונות והקריקטורה העיתונאית, הספרות היפה, הקולנוע והתיאטרון, שקהלים נרחבים נחשפו אליהם. המחקר העוסק בהיסטוריה של הדימויים חייב לנסות להקיף את מכלול הביטויים של היצירה הרוחנית ושל הוויית החיים. ספרות הילדים, לדוגמה, משקפת היבטים שונים של החברה שבה היא נוצרת, והשפעתה על עיצוב הדימויים בחברה היא רבה מאוד.² הממד החזותי אף הוא חשוב ביותר, ולכן יש ליחס השפעה רבה לצילומים, למפות וליצירות אמנות. שלושה מושגי יסוד נחוצים לצורך הדיון: דימוי (image), אויב (enemy) ואיום (threat).

■ **הדימוי** הוא תמונה מייצגת של המציאות, המצטיירת בתודעתו של האדם כתוצאה משילוב של זיכרון, של ידע, של משקעים תרבותיים, של מוסכמות חברתיות ושל ניסיון מצטבר. בסכסוך נוטה כל צד להשחיר את דמותו של האויב ולטעון שהוא פראי, אלים ובזוי. הדימוי מסתמך על מציאות הסכסוך, אולם הוא נוטה להכליל את התכונות השליליות ואת פרי הניסיון מהעיונות ולייחס אותם לכל מי שמשתייך לצד שמנגד המוגדר "אויב". הדימויים משפיעים על הבנת המציאות ומובילים להחלטות ולמעשים.

■ **האויב** כולל את כל מי שמנסה לפגוע או לתקוף, ולכן האויב הופך יעד לפגיעה. ככל שגוברת האלימות, כן משחירה דמותו של האויב. האויב יכול להיות

אמיתי או מדומה, אך הנטייה היא להתייחס אליו בצורה מכלילה.

■ **האיום** הוא הצהרה על כוונה להעניש או לפגוע במישהו. ככל שהסכסוך מחריף, ודימוי האויב מקצין, גדלה הסכנה המשוערת הגלומה באויב. קשה לאמוד את חריפות האיום, במיוחד במצבי משבר, והטעויות בהערכתו עלולות להיות קשות.³

התהליך שבו הופכים פרטים בתוך חברה אחרת והחברה האחרת

בעת מלחמה יוצרים לחברה של האויב דימוי שלילי כדי לגייס תמיכה המונית

הראשון של מלחמת העצמאות, שלב מלחמת האזרחים. רק לאחר מכן ניתן לדון בתפנית שחוללה הפלישה.

מצאצי האבות לכנופיות

בראשית ההתיישבות היהודית החדשה בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 רווחה בקרב המתישבים הגישה הרומנטית לצד סלידה מהמציאות הקשה שפגשו בארץ ומהפראות שייחסו לערבים. בערביי הארץ הם ראו את צאצאי האבות הקדומים, שחיים כמו בתקופת התנ"ך. אולם בהדרגה חריפו החיכוכים על קרקעות, על זכויות מעבר ועל שימוש במים. החיכוכים האלה החלישו את משקלם של המרכיבים הרומנטיים, והערבים נתפסו באופן מובהק יותר ויותר כהמון נבער, צמא דם ומוסת.

החברה הערבית כולה – בארץ ומחוצה לה – נחשבה לפרימיטיבית, השרויה באמצעי ימי הביניים. המתישבים הבחינו בין הבדווים, הפלחים והעירוניים. לבדווים ייחסו אומץ לב ונדיבות. בפלחים ראו פראים ונחשלים, אך שורשיותם ואחיותם בקרקע זכו להערכה. בעירוניים ובנכבדים, בסוחרים ובבעלי

מרצה בחוג ללימודי א"י באוניברסיטת חיפה

בראשית ההתיישבות היהודית החדשה בשלהי המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 רווחה בקרב המתיישבים הגישה הרומנטית לצד סלידה מהמציאות הקשה שפגשו בארץ ומהפראות שייחסו לערבים

ובמרחב הביאו לתפיסה שהלאומיות הערבית היא לאומיות נפשעית. המפנה הזה בא לידי ביטוי – בין היתר – בספרות הילדים והנוער שנכתבה באותה העת ושבה חוזק דימויו השלילי של הערבי. דוגמה לכך היא ספרו של אליעזר שמאלי "אנשי בראשית" (1933).⁹

החל מהמרד הערבי (1936–1939) נאלץ מחנה הפועלים להכיר בקיומה של תנועה לאומית מתחרה ובעימות הבלתי נמנע בין שתי התנועות הלאומיות.

החידוש שחוללו המאורעות מבחינת דימוי האויב היה בשני היבטים: האיום הערבי הפך בעיני היהודים לאיום של כנופיות ולא רק של המון אלים; בכפרים הערביים, שהיו בסיסי הכנופיות בימי המרד הערבי, ראו בסיסי אויב. השינוי הזה בדימוי היה בין הגורמים שהובילו למעבר מהבלגה להתקפה ולפעולות גמול. האתוס האופנסיבי,¹¹ שקרא להכרעת הערבים בעימות על הארץ, החליף בהדרגה את האתוס הדפנסיבי.

אי בתוך "הים הערבי" – מעטים מול רבים

היישוב היהודי ראה את עצמו חלק מהתרבות האירופית וללא כל זיקה למרחב הערבי והמוסלמי שבו נמצא בפועל. בדימוי העצמי הוא ראה את עצמו אי מול "ים ערבי", וכך גם תוארו היישובים היהודיים ששכנו בלב אזורים ערביים בארץ: איים בתוך "ים ערבי".¹²

הדימוי שיקף את הפערים העצומים בין היישוב היהודי לבין אויביו. דוד בן-גוריון השתמש לצורך הטמעת הרעיון של מעטים מול רבים בעובדות שהמחישו את הפערים העצומים בין שני הצדדים באוכלוסייה ובשטח. היישוב היהודי בארץ היה קטן

הקרקעות ראו פיאודלים, מנצלים ומסיתים. "האתוס הדפנסיבי", על-פי הגדרתה של אניטה שפירא, שנוצר בעקבות מותם ההרואי של מגיני תל-יחי בקרב בי"א באדר תר"ף (1920), גרס שהסכסוך עם הערבים נובע מהסתה של המעמדות העליונים בחברה הערבית ומהתככים של בריטניה. הפלחים עצמם, כלומר עיקר העם הערבי – כך גרסו המתיישבים היהודים – כלל לא רצו בעימות.⁵

ביישוב היהודי היו דעות שונות. בשני הקצוות המנוגדים בהשקפותיהם נמצאו זאב ז'בוטינסקי ואנשי "ברית שלום". ז'בוטינסקי גיבש את תפיסת "קיר הברזל", שלפיה ניתן יהיה להגיע להסכם עם הערבים רק לאחר שיכירו בחוסר אפשרותם לחסל את המפעל הציוני.⁶ מנגד ראו אנשי "ברית שלום" בפיוס עם הערבים תנאי בלעדי להגשמת הציונות והיו מוכנים לוותר על עיקריה, כגון עלייה חופשית, כדי להגיע להסכם.⁷

בד בבד עם הזלזול בערבים רווחה גם – כאמור – הערכה לשורשיותם ולהיותם ילידי הארץ המעבדים את אדמתה. ארגון המגן הראשון, "השומר", למד מהתרבות הבדווית ואף חיקה את הופעתם החיצונית של הבדווים. השימוש במילים ערביות איפיון את הסלנג של הפלמ"ח. במסתערים של הפלמ"ח ראו את שיא היכולת להתערות בארץ ולהפוך לשווי ערך לילידיה הערבים. הערבים היו מופת חי, מעין אנטיתזה לדמות היהודי הגלותי, ואימוץ דפוסים מהתרבות המקומית נחשב חיוני ליצירת התרבות היהודית החדשה.⁸

במחצית השנייה של שנות ה-30 התחולל מפנה חד באופן שבו ראו המתיישבים היהודים את הערבים. מעשי הטבח ביהודים בצפת ובחברון במאורעות 1929, הטרור והאלימות במרד הערבי והאדהדה לנאציזם ולפאשיזם בקרב ערביי הארץ

העצמאות, ובמיוחד לאחר שקיבל עליו את האחריות לתיק הביטחון בסוכנות היהודית, היה בן-גוריון המתריע העיקרי מפני הסכנה שמדינות ערב יפלוש לארץ ישראל בתום המנדט הבריטי. במהלך ה"סמינר" באביב 1947 דרש מראשי ההגנה להיערך לסכנה הזאת.

בישיבה של מרכז מפא"י ב-8 בינואר 1948 קבע בן-גוריון כי מטרת המלחמה העיקרית של הערבים היא להשמיד את היישוב היהודי בארץ ישראל.¹⁷

בן-גוריון תפס את מהות הסכסוך ואת כוונות הצד האחר באורח פסימי, אולם דווקא בגלל הגישה הזאת הוא הכיר בהכרח להגיע לשלום. הוא פיצל את הדימוי והפריד בין "העם הערבי" לבין "המנהיגות הערבית", ובאופן זה יכול היה לטעון כי העם הערבי לא היה מעוניין במלחמה וביום מן הימים ניתן יהיה להגיע איתו לשלום, וכי המנהיגות הערבית, שחששה ליציבות שלטונה, הסיתה למלחמה. ההפרדה הזאת פתחה פתח של תקווה, בדומה להסבר של האתוס הדפנסיבי לסכסוך.¹⁸ בעיני היישוב היהודי היה ללוחם היהודי ערב המלחמה דימוי מעולה, ורווח הזלזול ביכולת הלחימה של הערבים. אולם בה בעת הייתה תחושה קשה ביותר של בידוד, של סכנה ושל נחיתות בכוח אדם, בנשק ובציוד מול צבאות ערב ובמיוחד מול העולם הערבי בכללו. גורלו של היישוב היהודי, על-פי הדימוי העצמי, היה תלוי על בלימה.

מלחמת האזרחים

(29 בנובמבר 1947 - 14 במאי 1948)

בתחילת המלחמה היה הדימוי של ערביי ארץ ישראל מבוסס על הלקח ההיסטורי מהמרד הערבי ועל התכונות שיוחסו להם: לוחמים המתאימים בעיקר ללוחמה זעירה. עם זאת במחצית השנה הראשונה של מלחמת העצמאות, ובמיוחד בחודשים הראשונים (ינואר-אפריל), התחזק מרכיב החולשה בדימוי העצמי. הביאה לכך המציאות הקשה: המחסור בכוח אדם, בנשק ובציוד. בזיכרונות של לוחמים, ביומנים שכתבו בני התקופה, במכתבים ובספרות באו לידי ביטוי בעוצמה רבה תחושות קשות של נחיתות, של חוסר אונים, של פגיעות, של מצור ושל ניתוק בעימות עם הערבים. במקורות שצינו לעיל ישנם תיאורים רבים של חולשה ושל פגיעות נוכח עוצמת האש העדיפה של האויב. הרמה הנמוכה של הארגון ושל הציוד פגעה ביכולת הקרבית והגבירה עוד יותר את תחושת הנחיתות מול האויב.¹⁹

אורי בן-ארי תיאר את הפגיעות של פלוגתו נוכח אש ארטילרית במשלט חשוף על בית-מחסיר והמסרק. בלחימה על מנזר סן-סימון ידועה "סמטת המוות" – סמטה בין שני בניינים במתחם, שנשלטה באש על-ידי משורייני בודד שהערבים לקחו שלל (משיירת נבי דניאל), וכל מי שניסה לעבור בה נפצע או נהרג. בשיירות שהותקפו היו מצבים חסרי תקווה שהובילו להתאבדויות. בשיירת חולדה כותר משורייני ובו חיילים פצועים. מפקד המשורייני החליט לפוצץ את המשורייני על כל הנמצאים בתוכו בבחינת "תמות נפשי עם פלישתים" כדי לא ליפול בשבי. הייתה תחושה שהערבים ידעו להסוות את עצמם היטב ולנצל את פני הקרקע. הלוחמים שנמצאו בשיירה שהותקפה, במיוחד כאשר הכביש נשלט מבחינה טופוגרפית (כגון בשער הגיא),

מאויבו המקומי מבחינת גודל האוכלוסייה – 700 אלף נפש לעומת 1.1 מיליון. אולם הפער בין האוכלוסיות בארץ היה קטן בהשוואה לפער שבין היישוב היהודי לבין העם הערבי בכללותו. דוד בן-גוריון נהג להשוות בין היישוב היהודי בארץ לבין 30–40 מיליון ערבים בכל המזרח התיכון. מכיוון שכל הערבים היו מבחינתו גוש אחד, היחס בין היישוב היהודי לבין אויבו הערבים עמד על 1 ל-40. את הנתון הזה הוא הזכיר פעמים רבות והסיק ממנו שעתודות האויב הן כמעט בלתי מוגבלות, וכי גם אם ייהרגו "אלפים או רבבות" של ערבים אין לכך משמעות רבה מבחינתם.¹³

מול היישוב היהודי עמדו, לדבריו, שבע מדינות ערביות עצמאיות שגודלן כ"חצי אירופה": לבנון, סוריה, עבר-הירדן, מצרים, סעודיה, תימן ועיראק. למדינות האלה היו צבאות שאומנו במשך שנים רבות על-ידי טובי המדריכים שבצבא הבריטי. ברשותם היו תותחים, מטוסים, טנקים ואוניות, והם צוידו בנשק קל וכבד שנתנו להם הבריטים ביד רחבה. עבר-הירדן, שהוקמה על-ידי בריטניה, הייתה בעלת בריתה, וצבאה, שצויד בנשק בריטי, היה לדעתו הטוב ביותר מבין צבאות ערב.¹⁴ בן-גוריון השתמש באופן מוטעה בעובדות. עצם קיומם של הפערים העצומים באוכלוסייה ובשטח לא העיד על יכולתם של הערבים לעשות בהם שימוש. כמעט למותר לציין כי רב המרחק בין אוכלוסייה גדולה ככל שתהיה, לבין הטלת יחידות לשדה הקרב. בכל אופן ברור כי בן-גוריון הצליח להשתמש בעובדות האלה כדי לחזק את הדימוי של מעטים נגד רבים ומאוחר יותר כדי לנמק מדוע אין להחזיר את הפליטים הערבים.¹⁵

האיום הערבי – שואה נוספת

במהלך מלחמת העולם השנייה ובמיוחד לאחר חששו היהודים שתבוסה צבאית משמעותית שואה נוספת. כמה משקעים היסטוריים הובילו לחשש הזה: מעשי הטבח ביהודים בצפת ובחברון ב-1929, האיומים המפורשים בתעמולה הערבית, האהדה לנאצים ברחוב הערבי, התגייסותו של חאג'

השינוי בדימוי האויב הערבי עקב מאורעות 1936-1939 היה בין הגורמים שהובילו למעבר מהבלגה להתקפה ולפעולות תגמול

אמין אל-חוסייני למען היטלר וההיסטוריה של טבח עמים ועדות במזרח התיכון – למשל רצח העם הארמני על-ידי הטורקים במלחמת העולם הראשונה.

היישוב היהודי היה משוכנע שמטרת המלחמה הערבית היא לא רק לחסל את המדינה (פוליטיסייד) אלא גם לרצוח את האוכלוסייה היהודית (ג'נוסייד) כפי שעשו הנאצים באירופה.¹⁶ כבר ממאורעות 1929 חזרו דוד בן-גוריון בתחושת הסכנה הקיומית הנשקפת ליישוב היהודי מהערבים. ההכרה הזאת התחזקה בשנות ה-30, וכאמור לאחר השואה היא הפכה לחרדה משואה נוספת במזרח התיכון. בשנים שקדמו למלחמת

חברי דגניה שהשתתפו בעצירת הטנק הסורי ב־20 במאי 1948. בידיהם בקבוקי מולוטוב

בעיני היישוב היה ללוחם היהודי ערב המלחמה דימוי מעולה, ורווח הזלזול ביכולת הלחימה של הערבים

גם נועד לבטל כל אפשרות של שיבה בעתיד. היבולים והאדמות הוחרמו. בהסתננות חזרה לכפרים שנכבשו, שהחלה כבר במהלך מלחמת העצמאות, ראו תופעה שיש למנוע בכל מחיר, מכיוון שמדובר היה בתהליך שעלול היה לחדש את קיום הכפרים ובכך לחדש את האיום. הביצוע בפועל של המדיניות הזאת היה כרוך בהתלבטות מוסרית חריפה, כפי שעולה מסיפורו של ס' יזהר "חרבת חזעה" שנכתב במאי 1949. גם לאחר שערביי ארץ-ישראל ברחו ברובם, השטח שבו התגוררו עדיין נחשב לזר, והדרך היחידה להפחית את הסכנה הייתה באמצעות התיישבות חדשה, לעיתים על שרידי הכפרים עצמם. בתהליך שונו שמות המקומות לשמות עבריים כדי לקבע עוד יותר את השינוי החד שהתחולל בארץ.

גם לאחר שנפסקה הלחימה היו מקרים שבהם גורשו תושבי כפרים – במיוחד בשטחים שנחשבו חיוניים מבחינה ביטחונית. זה מה שקרה לתושבי איקרית וברעם בגבול הצפון בנובמבר 1948.²³ מתוך אותה תחושה של סכנה ושל איום נוצר והתחזק בשנים שלאחר המלחמה הרצון לסמן את הגבולות בין המדינה החדשה לבין "הים הערבי" שמסביב לה. הסימון הזה נעשה הן באמצעות התיישבות בגבולות והן באמצעות המלחמה בהסתננות.

שכנות ואיבות

בערים המעורבות (צפת, ירושלים, חיפה וטבריה) התגוררה זו לצד זו אוכלוסיות יהודית וערבית. היהודים והערבים באותן הערים לא רק חיו במשך שנים ארוכות בשכנות קרובה אלא אף בהווי חיים משותף. לעיתים נוצרו גם יחסי ידידות שהחזיקו

לא יכלו לזהות מהיכן ירו הערבים והרגישו חשופים ופגיעים לאש שנורתה עליהם.²⁰

"כפרי מרצחים"

בתוכנית ד' ממרס 1948 הוגדרו הכפרים הערביים והשכונות הערביות בערים המעורבות יעדים לכיבוש.²¹ בדו"חות יומיים של מטה הפלמ"ח, שנועדו למטכ"ל ההגנה ולאחר מכן למטכ"ל של צה"ל,²² הוגדרו הכפרים הערביים "בסיסי אויב". הדגש בדו"חות היה על יצירת הפרדה בין כל מה ששייך לצד היהודי – "אנחנו" – לבין כל מה שמשוך לאויב הערבי. וכך מוצאים בדו"חות את הביטויים "רכב ערבי", "בית ערבי", "כוח ערבי" וכו'. ברשות הערבים בכפרים נמצא נשק באופן קבוע, והכפר יכול היה לשמש מרכז לוגיסטי לפעולות כנופיות, כפי שהיה בימי המרד הערבי. לעיתים כונו הכפרים הערביים "כפרי מרצחים", והבתים כונו "בתי מרצחים". פיצוץ הבתים נעשה גם כדי לנקום בתושביו ולהענישם. במקרים רבים נמצאו הכפרים במקומות גבוהים, קשים לכיבוש. הבנייה באבן העניקה יתרון למגינים, והם אף בוצרו. במיוחד מוסדות מרכזיים בכפרים (כגון בית הספר, בית המוכתר ועוד) הוכנו להגנה.

אם הכפר הערבי הוא הסכנה, הרי מסוכנים גם התושבים המתגוררים בו, בתיהם ואמצעי המחיה שלהם. בשלב הראשון של המלחמה האוכלוסייה בדרך כלל ברחו מכפרים שנכבשו ולעיתים גורשה. בכפרים ראו בסיס אפשרי לפעולות האויב גם לאחר כיבושם, ולכן בהעדר כוח אדם שישמש חיל מצב, הרי לאחר שהאוכלוסייה ברחו, פוצצו הבתים. בתחילה נועד הפיצוץ למנוע שיבה מיידית של התושבים הערבים, אך עם הזמן הוא

הגישה הזאת באה לידי ביטוי בפקודות מבצע, כגון לפגיעה בתחבורה הערבית, שמטרתן הייתה לשבש את מהלך החיים התקין של האויב.³⁰

בן תרבות אחרת

בימי המלחמה על הדרכים היו מקרים שבהם נרצחו שבויים ופצועים יהודים, וגוויות החללים נפלו קורבן להתעללות. סיפורים וצילומים של מעשי האכזריות האלה פורסמו בהרחבה ותוך התפארות ברחוב הערבי. ישנן עדויות רבות על מעשי זוועה שעשו ערבים. רפאל איתן ואורי בן-ארי ראו במו עיניהם את גופות החללים בשיירת חולדה לאחר שהערבים התעללו בהן.³¹ אורי בן-ארי טען כי התחיל לשנוא את הערבים לאחר שראה את הגופות שהושחתו. המראה הזכיר לו את ההשפלה שספג אביו מהנאצים בגרמניה. מאז ראה בערבים חיות אדם, הם הפכו לאויביו בנפש והוא סבר כי מי שייפול בידיהם לא ייצא חי. בזמן ההכנות לנסיגה ממזר סן-סימון (שלא התבצעה בסופו של דבר) נעשו הכנות לפוצץ את המנזר על הפצועים הקשים וגוויות החללים כדי שלא יפלו בידי הערבים. כל אחד מהפצועים שלא היה מסוגל ללכת קיבל רימון יד כדי שיוכל להתאבד.³²

הסיכויים שקולים מאוד

לאחר שהושג הניצחון על ערביי ארץ ישראל באפריל 1948, לא ניתנה ליישוב היהודי שהות ממושכת כדי לעכל את משמעותו, שכן פלישת צבאות ערב עמדה על הפרק. במחצית הראשונה של מאי 1948 הייתה ההערכה המקובלת כי היישוב היהודי צפוי להתקפה ממוקדת מצפון, ממרכז ומדרום. יכולתו הצבאית של היישוב היהודי לבלום לבדו את המתקפה הממוקדת, כאשר הבריטים אינם בארץ, הייתה מוטלת בספק.

בישיבה של מנהלת העם הזמנית ב-12 במאי 1948, שבה עמדה על הפרק השאלה אם להכריז על הקמת מדינה יהודית לאלתר או לדחות את ההכרעה למועד אחר, באו לידי ביטוי הלכי רוח פסימיים וספקות בנוגע ליכולתו של היישוב היהודי לנצח. משה שרת שחזר מארה"ב סיפר כי ג'ורג' מרשל, מזכיר המדינה באותה העת ומי שהיה ראש המטות המשולבים של צבא ארה"ב במלחמת העולם השנייה, התאכזב מההגנה, משום שהיה סבור כי תכריע את הערבים בקלות, ולא כך קרה. מרשל סבר שהפלישה עלולה להחליש מאוד את היישוב היהודי.

יגאל ידין, קצין המבצעים, הציג באותה הישיבה תמונת מצב קשה ביותר. באותו בוקר הוא היה תחת הרושם הקשה של מברק שקיבל על מצבו הנואש של גוש עציון, שהותקף על-ידי הלגיון הערבי ועתיד היה ליפול יומיים לאחר מכן, ב-14 במאי. הוא העריך שהכוחות הסדירים של ארצות ערב נהנים מיתרון בנשק ובציוד וכי היישוב היהודי סובל מנחיתות בכוחות אוויר, בתותחים ובשריון. בנסיבות האלה, סבר, יתקשה מאוד היישוב היהודי להתמודד עם פלישה של צבאות ערב ובמיוחד "כאשר האדם צריך לפעול נגד ברזל ותותחים, שאין לו הכוח לזה".³³

ה"בליצקריג" הערבי

הלם הפלישה היה קשה ביותר. במקרה של דגניה פרצה המלחמה

מעמד למרות החרפת הסכסוך. אולם ביחסים האלה הייתה שניות. מצד אחד היו בהם שיתוף פעולה והכרה הדדית, אך מן הצד האחר היו עוינות ואלימות שהגיעו עד למעשי אלימות ורצח. בתחילת המלחמה אף הושגו הסדרים מקומיים לשביתת נשק (בטבריה ובחיפה), אך אלה התמוטטו במהירות.²⁴ בכל הערים החלה לחימה קשה, שהתפתחה במהירות להרג חסר הבחנה בשני הצדדים, מכיוון שלא ניתן היה להבחין בין כוחות לוחמים לאוכלוסייה אזרחית. דווקא בחיפה, למרות המסורת של חיים משותפים, הייתה כבר בראשית המלחמה גלישה מהירה למעשי טבח ונקם. אלה לא פסחו גם על מקומות העבודה המשותפים, למשל בתי הזיקוק.²⁵ העימות בין שני הצדדים הידרדר במהירות לפיצוץ מכוניות תופת ובתים על יושביהם. הפגיעה בערבים, שתמיד נטען כי היא באה בתגובה על מעשי טרור שלהם, הייתה בהתחלה מכוונת ונקודתית, אך הפכה להיות חסרת הבחנה. התמוטטות הערבים ובריחתם המהירה הפתיעו את היהודים. כן הם הופתעו מכך שהערבים התעקשו שלא לקבל את תנאי הכניעה והעדיפו לעזוב את הערים.²⁶

בכל זאת אויב אכזר

הדימוי שנוצר לערביי הארץ של אויב לוחם מסוכן ביותר היה חשוב לבניית הדימוי העצמי ולהסברת הקשיים בלחימה. באותה המידה היה בכך כדי להאדיר את הניצחון ולהצדיק את הקורבן. היה גם חשש שאם יזלזלו באויב, יביא הדבר לכישלון.²⁷ אולם

בתחילת המלחמה היה הדימוי של ערביי ארץ ישראל מבוסס על הלקח ההיסטורי: מהמרד הערבי ועל התכונות שיוחסו להם: לוחמים המתאימים בעיקר ללוחמה זעירה

במציאות התברר לא פעם שהערבים, ובמיוחד ערביי ארץ ישראל, הם אויב חלש עד כדי עליבות. על כושר הלחימה הנמוך של הערבים העדיה גם המוסכמה שהייתה מקובלת אז ונתמכה בניסיון מבצעי, ולפיה נמנעו הערבים מלהילחם בלילה בגלל פחד ואמונות טפלות. הפלמ"ח – בהעדר עוצמת אש מספקת וסיוע אווירי וארטילרי – העדיף לבצע פשיטות לילה יזומות לתוך כפרים ערביים תוך ניצול גורם הפתעה.²⁸

זיהוי הערבים עם הנאצים, אויבם הגדול ביותר של היהודים בכל הזמנים, נתן צידוק ללחימה נגדם ובכך סייע ללוחמים להשקיט את מצפונם. לכך נוספו הטיעונים הבאים: הערבים היו הראשונים שפתחו באש, הם שואפים, כ"בני המדבר", להרוס את כל מה שבנתה ההתיישבות היהודית והם ביצעו מעשי רצח פראיים והתעללו בשבויים ובגוויות החללים. אם הערבים הורגים ביהודים ללא הבחנה, יש להשיב להם באותו המטבע, והאחריות המוסרית חלה עליהם.²⁹

ההסברים השונים נתנו צידוק מוסרי להרוג באויב ובכך לסכל את האיום הנשקף ממנו. לאחר שהאויב הופך לדמות חסרת פנים, ניתן לפעול נגדו על בסיס הגדרה כללית ביותר.

בדו"חות יומיים של מטה הפלמ"ח הוגדרו הכפרים הערביים "בסיסי אויב"

התחבר לדימוי של שבע המדינות הערביות, חברות הליגה הערבית, שהכריזו מלחמה על ישראל. לעיתים אף דובר על שבעה צבאות שפלשו, ולעיתים תוארה הפלישה כאחת ממלחמות התנ"ך, ובדרך הזאת חוברה מלחמת העצמאות למלחמות התנ"ך, והאויב הערבי – לאויבי העבר.³⁹

במחקר שערך המכון לחקר דעת קהל שבמסגרת היחידה למחקר פסיכולוגי בצה"ל נחקרו הגורמים לפחד בקרב חיילים וקצינים מ־12 גדודים קרביים. בין היתר עלה מהמחקר שתותחים, מרגמות ומטוסים הם כלי הנשק שהפחידו את החיילים במידה הרבה ביותר ולדעתם גם גרמו לשיעור האבדות הגבוה ביותר. מזה משתמע כי היתרון של צבאות ערב בתותחים, במרגמות ובמטוסים, שבא לידי ביטוי בשדה הקרב ובדו"חות המודיעין, העצים מאוד את תחושת הסכנה. החיילים גם ייחסו לאויב שימוש בהונאה ובהטעיה כדי להשיג יתרון. הם העריכו שהלוחם הערבי הוא חייל מצוין בתחילת הקרב, אך אינו מסוגל להתמיד במאמצי. עם זאת, הם אמרו, צריך להשאיר לערבים דרך נסיגה, מכיוון שאם אין להם אפשרות לסגת, הם מגלים "גבורת יתר".⁴⁰

במפגש הראשון עם צבאות ערב התגלה לכאורה טיפוס חדש של ערבי שפעל באופן מאורגן וממושמע. התגלית הזאת גרמה לחששות כבדים, כי נלוותה אליה העדיפות במטוסים, בטנקים ובתותחים. אולם עד מהרה התברר, לדברי זרובבל ארבל (קמ"ץ חזית הדרום במלחמת העצמאות), "שהאדם הפועל מאחורי הטנק והתותח הוא אותו הערבי, רק מדיו הם אחרים, ואצבעותיו מאומנות יותר. נתברר שאין המסגרת הצבאית מספקת כדי לחולל את השינוי היסודי בלוחם הערבי".⁴¹

לתוך הבית בזמן שהמגינים לא היו מוכנים כלל לקראת מלחמה מהסוג הזה אלא למלחמה פרטיזנית.³⁴ התמונה הקשה והחמורה ביותר נוצרה במטה הכללי, מול עיניו של דוד בן-גוריון. הגיעו ידיעות על פלישת צבאות סדירים מכל עבר, והמטה הכללי ציפה שתל-אביב תופצץ. הייתה זו קפיצת מדרגה בעוצמת האיום, כאשר נוסף על הכנופיות המקומיות ועל צבא ההצלה החלה גם פלישה של צבאות סדירים.³⁵

המידע המוקדם על צבאות ערב שהיה בידי גורמי המודיעין ביישוב היה מיושן, מועט, לא מבוסס ולעיתים גם שגוי.³⁶ האומדנים בנוגע לגודל הצבאות נעו בין 100 ל-200 אלף ויותר חיילים.³⁷ עצם הופעתם בזירה הייתה הפתעה. יוחסו להם יתרונות בכוח האש, בכמות כוח האדם ובאמצעי הלחימה – טנקים, מטוסים ותותחים. עם זאת העריכו שהצבאות האלה סבלו מיכולת קרבית נמוכה, מכוח אדם ירוד ומכשירות טכנית נמוכה. החייל הערבי, כך העריכו, מתאים יותר ללחימה זעירה ולא ללחימה מודרנית.

בן-גוריון השווה את הפלישה ל"בליצקריג" של צבא גרמניה במלחמת העולם השנייה, שהסתמך על לוחמה משורינת וממוכנת בסיוע אווירי. הוא טען ששליטי מדינות ערב הם פרו נאצים הרוצים להשמיד את היישוב היהודי והם נהנים משיתוף הפעולה של הבריטים האנטישמים, שהפקירו את היישוב היהודי לסכנת השמדה על-ידי תומכי הנאצים וממשיכי דרכם.³⁸ הדימוי שנחקק בזיכרון הקולקטיבי של הצד היהודי היה שחמישה צבאות ערביים סדירים פלשו לארץ ב־15 במאי 1948 – צבאות מצרים, עבר-הירדן, סוריה, לבנון ועיראק. בפועל פלשו ארבעה צבאות. דימוי חמשת הצבאות הערביים הפולשים

תותח ירדני על גג המשטרה בלטרון

חייד לאחר הניצחון על ערביי ארץ ישראל באפריל 1948 פלשו צבאות ערב לישראל

רק להשמיד את ישראל, אלא גם להבטיח שליטה רבה ככל האפשר על ארץ ישראל תוך דחיקת הצבאות הערביים האחרים. מממצאי המחקר ההיסטורי עולה שהדימוי של צבאות ערב היה מופרז מאוד ביחס ליכולתם הממשית. היו אלה צבאות בראשית דרכם, והאמברגו שהוטל על אספקת תחמושת וחלפים הביא לשיתוק יכולתם הקרבית, בעוד שצה"ל הצליח להצטייד ולהתחמש ואף לבנות יתרון מכריע.⁴³

מבחינת כוח האדם, הרי במקומות שבהם ניסו צבאות ערב לפלוש לארץ ישראל הם נהנו מעדיפות מקומית מכרעת. אולם מבחינת העוצמה הכוללת ידוע כי ביום שבו פלשו צבאות ערב הגיע כוח האדם המגויס של ההגנה להיקף דומה לזה של הכוחות הפולשים (30 אלף בהשוואה ל-27,500). בשלבים המאוחרים של מלחמת העצמאות יצר צה"ל עדיפות כמותית בחזיתות השונות מול כוחות המשלוח הערביים בשטח ארץ ישראל, אם כי יכולתו בשריון ובחיל אוויר הייתה נמוכה למדי. ההישג הזה היה תוצאה של מיצוי עמוק ביותר של משאבי כוח האדם.⁴⁴ הדימוי שהתקבע בתודעת הציבור היהודי בתום המלחמה היה כי הושג ניצחון במחיר כבד, וממש לפני שאפסו הכוחות, על אויב אכזרי, חמוש היטב וחסר צלם אנוש. כך עולה, למשל, מהמחזה של יגאל מוסינזון "בערבות הנגב" שהוצג ב-1949.

לא הטנק ינצח אלא האדם

תוצאות המלחמה, ובהן התמוטטות ערביי ארץ ישראל והניצחון שהושג על צבאות ערב, חיזקו סטריאוטיפים שייחסו לערבים פחדנות וחוסר יכולת להילחם. אולם מהזיכרונות ומהעדויות של התקופה עולה כי בתודעת הדור ההוא נחקק גם דימוי אחר לערבים: לוחמים פראיים, עיקשים, המסתערים שוב ושוב, גלים גלים, בלי להקדיש תשומת לב לאבדות. מהמחקר ההיסטורי אף עולה כי שיעור הכישלונות של צה"ל בקרבות לא היה זניח.⁴⁵ כמה מהכישלונות הצבאיים נודעו בציבור והותירו משקעים קשים לשנים ארוכות, דוגמת רצף הכישלונות בקרבות נגד הלגיון הירדני בלטרון (שיצר את "מיתוס לטרון"), נפילת ניצנים לידי הצבא המצרי (שהביאה לכתיבתו של הדף הקרבי המפורסם של אבא קובנר, שבו האשים את מגיני ניצנים בתבוסתנות) ועוד.⁴⁶

המקומות שבהם נערכו קרבות קשים במיוחד הן נגד ערביי ארץ ישראל והן נגד צבאות ערב הפכו לאחר המלחמה למקומות עלייה לרגל ולחלק מהמיתוס הלאומי. המיתוס הלאומי גרס שהמעטים גברו על הרבים – בעיקר הודות לעליונות המוסרית והאנושית, עליונות הרוח על החומר. המיתוס הזה מתמצה בסיסמה "לא הטנק ינצח אלא האדם". על-פי המיתוס הזה הביסה העליונות המוסרית הישראלית את עדיפות הכמותית של האויב. שרידי טנקים, שרידי משוריינים ומגדלי מים מחוררים באתרי הקרב נותרו עדים לעימות ולניצחון, והישראלים עלו אליהם לרגל. בדרך הזאת הוטמעו משקעי הקרבות והדימויים בציבור הרחב.⁴⁷

הייתה זו הקטלנית שבמלחמות ישראל. 6,000 לוחמים ואזרחים – 1% מכלל האוכלוסייה היהודית – נפלו במהלך העימות. מספר הפצועים היהודים במלחמה הגיע ליותר מ-12 אלף חיילים ואזרחים, וכ-30% מהם (כ-3,800) נותרו נכים.

מעבר לדימוי הכולל של צבאות ערב נוצר דימוי לכל צבא בנפרד. הלגיון הערבי של עבר-הירדן נחשב לצבא הטוב ביותר. לחימת הבדווים, איכות הקצינים והנשק, הציוד וההדרכה הבריטיים הובילו להישגיו במלחמה, ובכלל זה כיבוש גוש עציון, כיבוש הרובע היהודי בעיר העתיקה והחזקת לטרון. צבא מצרים נחשב לגדול ביותר הן בציודו והן בכמות כוח האדם. אולם ציוד הלחימה היה מיושן, וכשירותו הייתה נמוכה. המגויסים היו ברובם פלחים, שמצבם הבריאותי היה ירוד ביותר. הקצינים היו מהמעמד השליטי, שנאו את חייליהם ובזו להם. הם פעלו "לפי הספר", בחוסר גמישות מוחלט. בקרבות הפעיל הצבא המצרי עוצמת אש רבה, אך ההתקפות התנהלו בחוסר תיאום, וחיל הרגלים נפגע פעמים רבות באש הטנקים והתותחים שהייתה אמורה לחפות על הסתערותו. צבא מצרים נחשב לבעל יכולת נמוכה בהתקפה, אך בקרב הגנה סדור גילה כושר עמידה רב. היחידות הסודניות נחשבו ליוצאות דופן לטובה בלחימתן.⁴² צבאות ערב נכשלו, כך הוערך אז, משום שלא השכילו להשתמש בנשקם העדיף בצורה יעילה וגם בגלל אימון לקוי, טקטיקה מיושנת וחולשת הפיקוד הקרבי. אולם הכישלון הגדול ביותר שלהם היה שלא השכילו להקים פיקוד אחיד לכל צבאות ערב שינהל את המלחמה על-ידי הטלת משימות במסגרת כוללת, ירכז כוחות ויעתיקם מחזית לחזית. צבאות ערב התקשו ליצור קואליציה כזאת הן בגלל ההבדלים הגדולים שביניהם והן משום שלכל אחת מהמדינות הפולשות הייתה תוכנית מדינית משלה שכוונה לא רק נגד ישראל, אלא גם נגד השותפים. במילים אחרות: המטרה של כל אחד מצבאות ערב הייתה לא

הייתה זו קפיצת מדרגה מהממת בהשוואה לשיעור האבדות במאורעות. מטבע הדברים, ההתמודדות המורלית, במיוחד במקרים שבהם נפלו עשרות לוחמים בבת אחת (כפי שקרה עם נפילת הל"ה, גוש-עציון ובמקרים אחרים) הייתה קשה ביותר והותירה את חותמה. היקף האבדות העצים את תחושת האיום שנשקף ליישוב היהודי.⁴⁸

היחידות הלוחמות בחזית סבלו מאבדות בשיעורים גבוהים מאוד. למשל, בקרב סן-סימון נפגעו כ-70% מלוחמי הפלוגה של אורי בן-ארי, מתוכם 15 נפלו חלל. מתוך כ-140 לוחמים (ובהם נשים) בפלוגתו של בן-ארי נהרגו 70 במהלך הקרבות באזור פרוזדור ירושלים. מדי יום יצאו אלה שנשארו בחיים לקבור בבית הקברות של קריית-ענבים את החללים שנפלו בקרבות הלילה החולף.⁴⁹ התחושה הייתה שכמעט כל בית נפגע במלחמה ושכל הארץ זרועה באתרי קרבות שבהם נפלו חללים.⁵⁰ הדימוי שיוחס לערבים – הן לערביי ארץ ישראל והן לצבאות ערב – היה שרגישותם לאבדות נמוכה בהרבה מזו של היישוב היהודי, בין היתר משום שהם נהנו מעליונות כמותית.

סיכום

הדימוי של ערביי ארץ ישראל ושל צבאות ערב נגזר במידה רבה מהדימוי הכולל של הערבים, של מרחב המזרח התיכון ושל האסלאם. על-פי הדימוי הזה מדובר במרחב ובתושבים

בן-גוריון השווה את הפלישה ל"בליצקריג" של צבא גרמניה במלחמת העולם השנייה, שהסתמך על לוחמה משורינת וממוכנת בסיוע אווירי

השרויים בחשכת ימי הביניים, דהיינו מתאפיינים בבערות, בניוון, בשבטיות, בנקמנות, ברצחנות ובדלות חומרית ונפשית. יתר על כן, על-פי הדימוי שנוצר לערביי ארץ ישראל הם היו לא רק חשוכים ונבערים, אלא היו גם אויב אכזרי. הדימוי הזה התפתח ונפוץ עוד לפני מלחמת העצמאות, במיוחד בשנות המרד הערבי בסוף שנות ה-30. התכונות הבסיסיות שיוחסו לערביי ארץ ישראל על-פי הדימוי הזה היו פיגור ונחשלות תרבותיים וחברתיים, אהבת המדבר וההרס, נטייה להפרזה ("דמיון מזרחי") ולשקר, ערמומיות, חוסר יכולת לפעול במציאות, אלימות, נקמנות, אהבת הרצח וההתעללות בפצועים ובהרוגים. בערביי הארץ ישראלי ראו בן אדם המחונן בסגולות של "לוחם טבעי" היכול לפעול במסגרת של כנופיות ובשיטות של לוחמה זעירה: לתקוף מן המארב, לרצוח אזרחים תמימים ולהשחית שדות ויבולים. מנהיגי הכנופיות נחשבו לפושעים ולמושחתים.

הסכנה העיקרית ליישוב היהודי הייתה טמונה ביתרון הדמוגרפי המכריע של הערבים (1 ל-40) וביתרונם בשטח ובמשאבים. בשנות ה-30 נוצרה גם הנטייה לזהות את הלאומיות הערבית עם הנאציזם והפאשיזם, ולכן נוספו החששות מרצח

עם אם יובס היישוב היהודי. זיהוי הסכנה הערבית עם הנאציזם אף הוביל לדימוי של צבאות ערב הפולשים לצבא הנאצי ולהשוואת הפלישה ל"בליצקריג".

המלחמה החריפה עוד יותר את הקווים השליליים שהיו קיימים עוד קודם לכן בדימוי של הערבים בעיני היישוב היהודי. מקרים שבהם התעללו הערבים בשבויים, בפצועים ובגויות החללים הובילו במקרים קיצוניים לכך שלוחמים יהודים העדיפו להתאבד ולא להיכנע. אירועים כאלה חיזקו את הדימוי שלפיו מדובר באויב רצחני, חיתני, שמתעלם מהקודים הבסיסיים ביותר של התרבות האנושית.

אף שהשלב הראשון של מלחמת העצמאות הסתיים בהתמוטטותם של ערביי ארץ ישראל, הוא הותיר ביישוב היהודי משקעים קשים ולא הביא לשינוי בדימוי העצמי ובדימוי של האויב. היהודים המשיכו לראות את עצמם חלשים ופגיעים, ואילו בערביי ארץ ישראל שנותרו הם ראו גיס חמישי ואיום ביטחוני. מכאן העמדה הנוקשה של היישוב היהודי נגד שיבת הפליטים ומלחמתו העיקשת נגד ההסתננות.

העליונות ביכולת הלחימה שייחס לעצמו היישוב היהודי נבעה, בין היתר, מהעובדה שהוא ראה את עצמו חלק מהתרבות האירופית ואף "מוצב קדמי" של התרבות הזאת. בגלל ההזדהות של היישוב היהודי עם תרבות המערב ובגלל זלזולו בכל מה שקשור לתרבות המזרח, הוא התמלא חשש מעימות עם צבאות ערביים שאומנו על-ידי יועצים אירופים, ובמיוחד יועצים בריטים וצרפתים. עצם הופעתם של צבאות ערב בזירה עוררה את החרדה העמוקה ביותר מכיוון שהצבאות האלה העידו על יכולתם של הערבים לסגל לעצמם את יתרונותיה של תרבות המערב.

פלישת צבאות ערב יצרה זעזוע קשה גם משום שמתכונת הפעולה שלהם הפתיעה. פעולה אסטרטגית מתואמת של כמה צבאות, כפי שנראתה הפלישה בראשיתה, עמדה בניגוד חריף לחוסר היכולת ולפלגנות שייחסו לערבים. לרגע נדמה היה ש"הים הערבי" – באמצעות שימוש בנשק מודרני ובסיוע בריטי – יצליח להטביע את "האי היהודי". הזעזוע אכן יצר בקיעים בדימוי, אך בלימתם של צבאות ערב ורצף הניצחונות ייצבו אותו מחדש. בלימת הפלישה חיזקה את התפיסה שלפיה הערבים אינם מסוגלים להפעיל נשק מודרני בצורה יעילה.

מהמקורות של התקופה ברור שבני הדור היו משוכנעים כי תבוסה במלחמה משמעותה שואה ליהודים בארץ ישראל. מסוכנותם של הערבים נבעה לא רק מלחימתם בשדה הקרב אלא גם מהתרחבות מעגלי האיום בהתמדה, בעוד שכוחותיו של הצד היהודי נמתחו עד קצה גבול היכולת כבר בשלבים הראשונים של המערכה. בסופו של דבר הפך העימות המקומי לעימות כולל עם העולם הערבי ואף עם העולם המוסלמי. אומנם היישוב היהודי הצליח לנצח את ערביי ארץ ישראל ואת צבאות ערב, אך במחיר כבד מאוד, שהעצים את תחושת האיום. פלישתם של צבאות ערב והתרחבות מעגלי האיום נצרבו היטב בתודעה הלאומית של היישוב היהודי בארץ ישראל. תסריט האימים, שאליו החל צה"ל להיערך כבר בראשית שנות ה-50, היה שהערבים יתקנו את הליקויים שהביאו לתבוסתם ב-1948, ירכזו את כל עוצמתם וייצאו למתקפה כוללת

בשלהים המאוחרים של מלחמת העצמאות יצר צה"ל עדיפות כמותית בחזיתות השונות מול כוחות המשלוח הערביים בשטח ארץ ישראל

הערביות במאורעות 1936-1939, מהדורה שנייה (מהדורה הראשונה יצאה לאור ב-1944), מכון טרומן והוצאת מאגנס, ירושלים, 1981

11. אניטה שפירא, **שם**, עמ' 486-496
12. ראו למשל את הדו"ח שתיאר את המצב בחיפה באמצע אפריל 1948 שבו דובר על "ניסיונות חוזרים ונשנים לחסל את האיים היהודיים שנשארו בשטחים ערביים", א"צ 97/7249/49, ברזילי, דו"ח שבועי מ-11 באפריל 1948 עד 18 באפריל 1948
13. דוד בן-גוריון, **בהלחם ישראל**, עם עובד וקרן הנגב, תל-אביב, 1975, עמ' 221-222. על היחס אחד ל-40 ראו בעמודים 115, 131, 147, 218
14. **שם**, עמ' 16, 68, 82
15. **שם**, עמ' 119, 218
16. **שם**, עמ' 131
17. **בציבוריות הערבית**, א"צ 329/7249/49, 30 במרס 1948. כמו כן ראו: אלכסנדר דותן, **מלחמת הערבים בישראל** (באספקלריה ערבית), הוצאת נ' טברסקי, תל-אביב, 1951. הספר נועד לתאר כיצד ראו הערבים את מלחמתם בישראל. יהודה סלוצקי, **ספר תולדות ההגנה**, מערכות ועם עובד, כרך שלישי, חלק שני, תל-אביב, 1973, עמ' 1,358-1,359
18. בן-גוריון, **שם**, עמ' 24
19. **שם**, עמ' 22. אורי ביאלר, "בן-גוריון ושרת - שתי תפיסות של הסכסוך הערבי-ישראלי", בנימין נויברגר (עורך), **דיפלומטיה בצל עימות**, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1984, עמ' 193. ג'ון פוסטר דאלאס, שר החוץ האמריקני בימי המלחמה הקרה, התמודד באופן דומה עם דימוי האויב. הוא הבחין בין העם הרוסי, שנחשב בעיניו לטוב, לבין המשטר הקומוניסטי והשליטים בבריה"מ, שנחשבו לרעים. פינלי, הולסטי ופאגן, **שם**, עמ' 55
20. הדברים עולים מדו"חות על פעולות קרביות באותה התקופה. ראו לדוגמה: א"צ 13/6647/49, אלכ/104/מ, אפריל 1948; סקירה חודשית לידן מאלכסנדרוני, א"צ 13/6647/49, אלכסנדרוני, דני קורנפלד, דו"ח פעולה, 21 במארס 1948
21. אורי בן-ארי, **אחרי**, ספריית מעריב, תל-אביב, 1994, עמ' 148, 205; מנחם שמי, **חברים מספרים על ג'ימי**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב, 1966, עמ' 101-102, 158-159, 109-110, 148, 173-174; סיור של כותב המאמר בסן-סימון עם רפאל איתן ב-11 באוקטובר 1999 במסגרת תחקיר לכתיבת הספר **רפאל (רפול) איתן, מצנח רביעי נפתח**, ידיעות אחרונות וספרי חמד, תל-אביב, 2001, עמ' 35-38
22. א"צ, 93/6127/49, תוכנית "ד" - מרס 1948
23. לצורך המחקר נערך ניתוח מילולי של 163 דו"חות יומיים המתייחסים לתקופה שבין 9 בינואר ל-18 ביולי 1948.
24. ראו על הפרשה הזאת: הלל כהן, **הנפקדים הנוכחים, הפליטים הפלסטינים בישראל מאז 1948**, מכון ון-ליר, ירושלים, 2000, עמ' 24; שרה אוסצקי-לזר, התגבשות יחסי הגומלין בין יהודים לערבים במדינת

ומתואמת נגד ישראל - "מקרה הכול".⁵¹ מול היתרון העצום של הערבים באוכלוסייה, בשטחים ובמשאבים יכולה הייתה להציב ישראל רק יתרונות איכותיים, אך לא הייתה שום ודאות שדי באלה כדי לנצח ולשרוד. מלחמת העצמאות, ובמיוחד מוראות הפלישה, הפכו אפוא לסיוט של ההנהגה ושל החברה היהודית בישראל.

הערות

1. המאמר הזה מסתמך על עבודת הדוקטורט שכתבתי במסגרת החוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה על "דימוי האויב הערבי ביישוב היהודי ובמדינת ישראל בשנים 1947-1956" (2003) בהנחיית פרופ' יואב גלבר ופרופ' עוז אלמוג.
2. אני מודה למנחם רגב על שהאיר את עיניי בסוגיה החשובה הזאת וסייע לי באיתור מקורות ובעצה. ראו: מנחם רגב, "השתקפותם של יחסי יהודים-ערבים בספרי ילדים בארץ", בתוך: מנחם רגב, **בדרכי הספרות לילדים**, סדרת אפיק, אורנים - בית הספר לחינוך של התנועה הקיבוצית, אוניברסיטת חיפה, הקיבוץ המאוחד, ספריית פועלים, 1985, עמ' 37-41
3. בגיבוש התשתית התיאורטית נעזרתי, בין היתר, בעבודות הבאות: יהושפט הרכבי, **עמדת ישראל בסכסוך ישראל-ערב**, דביר, ת"א, 1967; אפרים קם, **מתקפת פתע**, מערכות ומשרד הביטחון, ת"א, 1990; David J. Finlay, Ole R. Holsti and Richard R. Fagen, **Enemies in Politics**, Rand Mc Nally & Company, Chicago, 1967
4. Robert Rieber and Robert Kelly, "Substance and Shadow: Images of the Enemy", in **The Psychology of War and Peace, The Image of the Enemy**, Robert Rieber (ed.), New York, Plenum Press, 1991, p. 5
5. אניטה שפירא, **חרב היונה** ועם עובד/אופקים, תל-אביב, 1992, עמ' 151, 175-183
6. זאב ז'בוטינסקי, "על קיר הברזל" (אנחנו והערבים), 1933, בתוך: זאב ז'בוטינסקי, **כתבים, בדרך למדינה**, ירושלים, 1959, עמ' 255, 259-260
7. על ברית שלום ראו: גדעון שמעוני, **האידיאולוגיה הציונית**, מאגנס, ירושלים, 2001, עמ' 344-351
8. הרעיון הזה מופיע במקומות רבים בספר **השומר**, משרד הביטחון, תל-אביב, 1955, ובמיוחד במדור יחסי שכנים בעמודים 357-382. כמו כן ראו: עוז אלמוג, הצבר - דיוקן, אופקים ועם עובד, תל-אביב, 1997, עמ' 289-316
9. אליעזר שמאלי, **אנשי בראשית**, מסדה, רמת-גן, 1965, עמ' 36
10. ראו: עזרא דנין ויעקב שמעוני, **תעודות ודמויות מגוני הכנופיות**

ישראל – העשור הראשון, 1948–1958, דוקטורט, אוניברסיטת חיפה, הפקולטה למדעי הרוח, החוג להיסטוריה של המזרח התיכון, 1996, עמ' 25–31

24. דוד בן גוריון, **יומן המלחמה תש"ח–תש"ט**, כרך א', משרד הביטחון, תל-אביב, 1982 עמ' 74; **כיבוש הערים הערביות והמעורבות במלחמת העצמאות**, יום עיון, המרכז לתולדות כוח המגן – ההגנה, חוברת ח', נובמבר 1989

25. ב' 29 בדצמבר 1947 נהרגו בכניסה לבתי הזיקוק בחיפה שבעה ערבים, 14 נפצעו מפצצה שהטילו אנשי אצ"ל. בתגובה תקפו פועלים ערבים את הפועלים היהודים בבתי הזיקוק, הרגו 41 מהם ופצעו 46. בתגובה על הטבח בבתי הזיקוק פשטה ההגנה על הכפרים בלד א-שייח' וחוואסה (מזרחית לחיפה) וכי 31 בדצמבר 1947. מעריכים כי בפשיטות האלה נהרגו כ-40 ערבים וכ-80 נפצעו. ההתקפות האלה – יחד עם גורמים נוספים – הביאו לבריחת ערבים מחיפה ומסיבותיה.

26. בני מוריס, **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטיניים 1947-1949**, אופקים ועם עובד, 1991, עמ' 114–122

27. נתיבה בן יהודה, **1948 – בין הספירות**, כתר, ירושלים, 1991, עמ' 179

28. אורי בן-ארי, **אחריי**, עמ' 94, 223, 285–286; משה כרמל, **מערכות צפון**, מערכות, תל-אביב, 1949, עמ' 141. פשיטות נערכו, בין היתר, על סעסע ועל תמרה.

29. בן יהודה, **שם**, עמ' 133, 148–149, 171, 236, 255, 359. ראו גם: כרמל, **שם**, עמ' 213; **קול נגבה** (קובץ עלונים שהוצאו בימי הקרבות), קיבוץ נגבה, 1979, עלון מס' 32, עמ' 128–129

30. אצ"ל 20/2/1, 20.2.48, אל: מג"ד 1 מאת: ממ"ז י-ים, קמב"ץ, פקודת מבצע 20/2/1

31. רפאל איתן, **רפול – סיפור של חייל**, מעריב, תל-אביב, 1985, עמ' 35–38

32. **שם**; בן-ארי, **שם**, עמ' 63, 105, 156, 163

33. ארכיון המדינה, ישיבת מנהלת העם, תל-אביב, 12 במאי 1948. על הקרב ב' 12 במאי בגוש-עציון ראו: אבנר טריינין, "מעוז עציון", **מערכות**, תל-אביב, תש"ט, עמ' 46–49

34. בן גוריון, **בהילחם ישראל**, עמ' 107; **בשער, דגניה ב' בקרבות**, 1949, עמ' 15, 8

35. בן גוריון, **שם**, עמ' 217. ראו גם אצ"ל 794/7/50 – הסקירה השבועית ששודרה ב"קול ההגנה" ב' 22 במאי 1948. על תמונת המצב שנוצרה לאחר הפלישה: יואב גלבר, **ניצני החבצלת**, משרד הביטחון, תל-אביב, 2000, כרך א', עמ' 395–415

36. בסוף 1947 פירסמה מערכות, כתב העת הצבאי של ההגנה, סקירה מקיפה על צבאות ערב. זו סיכמה את מה שנכתב על צבאות ערב בגיליונותיו הרגילים של כתב העת בשנה שלפני כן. ניתן לראות בסקירה הזאת עדות ברורה לדלות הידע על צבאות ערב, מכיון שברובה היא נסמכת על מידע מיושן וממקורות גלויים. אגרא (אליעזר "לסיה" גלילי), **צבאות הערבים בדורנו**, מערכות, תל-אביב, 1947. בסוגיית האיום לפני המלחמה וההערכות השונות ראו בהרחבה אצל גלבר, **שם**, עמ' 416–436

37. עמ' 663 ואילך. על צבאות ערב ראו: גלבר, **שם**, כרך א', עמ' 416–436. את אומדן העוצמה של צבאות ערב בראשית 1948 מסר "אליעזר", קצין המודיעין של חבל ב' (ירושלים).

38. בן גוריון, **שם**, פקודת היום להקמת צה"ל, 31 במאי 1948, עמ' 114; **שם**, הדועה לעיתונות, 1 בינואר 1948, עמ' 20–22; **שם**, מערכה כפולה, 6 בפברואר 1948, עמ' 53–54; **שם**, 4 במאי 1948 סקירת המצב, עמ' 99; **שם**, לקראת הבאות, 23 ביולי 1948, עמ' 194; **שם**, עמ' 229; **שם**, 24 בספטמבר 1948, לעם ישראל, עמ' 261

39. ראו לדוגמה בספרים שהופצו בציבור הרחב לאחר המלחמה: ישעיהו קלינוב (עורך), **תקומת ישראל** (אלבום), לעם, תל-אביב, 1951, עמ' 64; זאב וילנאי, **המערכה לשחרור ישראל**, תש"ח – 1948, מסדה, ירושלים, 1950, עמ' 18–19. מבחינה היסטורית ברור כי רק ארבעה צבאות השתתפו בפלישה, מכיון שצבא לבנון נמנע מלהשתתף בפלישה בגלל חילוקי דעות בין מרכיביו העדתיים.

40. אצ"ל 225/7/55, מטכ"ל/אכ"א, יחידת מחקר פסיכולוגי, מכון לחקר דעת קהל, **הלקח שלמדו החיילים בקרב**.

41. זרובבל רומל, "לדמותם של שניים מצבאות האויב", **מערכות**, ס"ב–ס"ג, יולי 1950, עמ' 25–27, 45

42. **שם**, עמ' 26–27, 45; אצ"ל 2169/21/50, **הרצאה לסיכום מלחמת העצמאות**, 28 בספטמבר 1948; יעקב שמעוני, "סיבות הכישלון הערבי", **מערכות**, ס"ב–ס"ג, יולי 1950, עמ' 18; אצ"ל 28/1261/49, **הצבא המצרי בארץ ישראל (סיכום ליום 26.7.48)**, אגם מודיעין; גודר 33 לג 33/0/33, ת, 27.12.48, **פקודת מבצע לפעולת "חיסול"**; אצ"ל 222/7249/49, מטכ"ל/אגם/מודיעין, יוני 1948; אצ"ל 7249/49324, **סיכום ראשוני מחזית צמח-גשר**, מטה גולני (מודיעין), 26.5.48; אצ"ל 101/7249/49, אגם מודיעין, **הצבא הסורי בארץ ישראל (סיכום ליום 1.8.48)**; אצ"ל,

222/7249/49, מטכ"ל אג"ם מודיעין, 29 ביוני 1948, **דו"ח על חזית צפון דרו"ח על חזית צפון (המשך)**; אצ"ל 28/1267/49, **הצבא הסורי בארץ ישראל**, סיכום ליום 1.9.48, אגם מודיעין

43. אילן עמיצור, **אמברגו**, מערכות, תל-אביב, 1995, עמ' 239–241, 250–263. ראו לציון כי כבר בסקירה שהתפרסמה ב' 1955 נכתב כי "בניגוד להשערת אויבנו, הצלחנו להעביר כמות מסוימות של חימוש כבד ולהקים את החילות הדרושים להפעלתו בשיטות גמישות ומקוריות ועלידי כך לבטל, לפחות חלקית, את יתרונו של האויב בשטח זה", **קרבות תש"ח**, מערכות, תל-אביב, 1955, עמ' 19

44. ב' 1 ביולי 1948 הגיע צה"ל – באמצעות גיוס נרחב – לסדר גודל של 64 אלף מגויסים. בספטמבר 1948 הוא הגיע ל-82 אלף מגויסים ובינואר 1949 ל-97 אלף. בסוף מאי 1948 מנו הצבאות הפולשים – כך מעריכים – 27,500 חיילים, ובאוקטובר 1948 הם מנו 67 אלף חיילים. בעוד שבצד הישראלי נצברה העוצמה באמצעות מיצוי מלא של כוח האדם, הרי בצד הערבי לא התבצע כלל מאמץ בהיקף דומה לזה, והלחימה שלו הושתתה על הכוחות הסדירים בלבד. ב' 1955 הגיע ראש ענף היסטוריה בצה"ל למסקנה כי "הנס שקרה ליישוב היהודי במלחמת תש"ח לא היה ניצחון מעטים נגד רבים, אלא היכולת של המעטים לגייס מתוכם כוחות שעלו בסופו של דבר על אלו של אויביהם הרבים", מרדכי בר-און, **זיכרון בספר**, העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי, משרד הביטחון, 2001, עמ' 176; מאיר פעיל, **"מהנהגה לצה"ל: התארגנות הצבא הסדיר, היערכותו והתעצמותו"**, יהושע בן-אריה, (עורך), **מלחמת העצמאות, ההיסטוריה של ארץ-ישראל**, כתר ויד יצחק בן-צבי, ירושלים, 1983, עמ' 125–128

45. כך היה, למשל, בקרב סן-סימון, שבו נאלץ כוח של הפלמ"ח להתמודד עם שבע התקפות נגד בתוך יממה וכך היה גם בהתקפה הסורית על דגניה. גם בהגנה הפגינה הערבים עיקשות והתמדה, וקרבות רבים הוכרעו רק לאחר התקפות רבות, כפי שאירע במשטרת עיראק סוידאן. קרבות לא מעטים הסתיימו בכישלון מבחינתו של צה"ל. היישובים מסדה, ניצנים, שער-הגולן, משמר-הירדן, יישובי גוש-עציון והרובע היהודי בירושלים העתיקה נפלו בידי צבאות ערב. הקרבות נגד צבא עיראק בג'נין, נגד הצבא המצרי בפלוג'ה, נגד צבא סוריה במשמר-הירדן ונגד צבא ירדן בלטרון הסתיימו בכישלונות. ממחקר שערך ב' 1954 ענף היסטוריה בצה"ל עולה כי מתוך 1,370 קרבות במלחמת העצמאות ניצח צה"ל ב' 1,095 קרבות ונכשל ב' 176. היחס בין ההצלחה לכישלון עומד על 6 ל' 1. בשלהי 1954 עשו יהושע בן-אריה יחד עם חוקרים נוספים עבודה רחבת היקף במסגרת ענף ההיסטוריה בצה"ל שבמסגרתה סומנו כל קרבות מלחמת העצמאות על מפות (למעט הקרבות בערים וקרבות אוויר וים), ונערך מפתח מפורט. מהמפתח הזה מתקבלת תמונה ברורה על היקף הלחימה ביבשה. יוסי בן-ארי, "יהושע בן-אריה ומיפוי קרבות מלחמת העצמאות", בתוך: יוסי בן-ארי, ישראל ברטל ואלחנן ריינר (עורכים), **נוף מולדתו**, מאגנס, ירושלים, 2000, עמ' 46–58

46. על מיתוס לטרון ראו: אניטה שפירא, "היסטוריוגרפיה וזיכרון: מקרה לטרון תש"ח" בתוך **יהודים ישנים, יהודים חדשים**, עם עובד, תל-אביב, 1997, עמ' 46–85. על פרשת ניצנים ראו: צביקה דרור, **ניצנים – קיבוץ שנבנה פעמיים**, הוצאת הקיבוץ המאוחד ומשרד הביטחון, תל-אביב, 1990. באחרונה התפרסמו ספריו של רם אורן על הקרבות האלה וזכו לתפוצה רחבה: רם אורן, **לטרון**, תל-אביב, 2002, **המטרה: תל-אביב**, קשת, תל-אביב, 2004

47. בין המקומות האלה ניתן לציין את הטנק הסורי שנעצר באש המגינים בדגניה, שלדי המשוריינים בדרך לירושלים, מגדלי המים של נגבה ושל יד מרדכי, מצודת נבי-יושע, הקסטל ועוד. מעוז עזריהו, **פולחני מדינה – חגיגות העצמאות והנצחת הנופלים 1948–1956**, אוניברסיטת בן-גוריון, 1995, עמ' 117–118. ראו לדוגמה על הקרב בדגניה במסגרת גיליון חגיגי על מלחמת העצמאות: "איך נוצחה פלדה", **במחנה**, 12 באפריל 1956, עמ' 35–39. ספרים שהתפרסמו בשנות ה-50 תיארו את אותי הקרבות ברוח הזאת. אפרים תלמי, **ישראל במערכה**, עמ"ח, תל-אביב, 1952; עבר הדני, **ברוח ובחיל**, יוסף שרברק, תל-אביב, 1952

48. בן-גוריון, **בהילחם ישראל**, עמ' 44, 81, 107, 128; עמנואל סיוון, **דור תש"ח: מיתוס, דיוקן וזיכרון**, מערכות, תל-אביב, 1991, עמ' 20, 24, 26; זהבה אוסטפלד, **צבא נולד**, כרך ב', משרד הביטחון, תל-אביב, 1994, עמ' 827

49. בן-ארי, **אחריי**, עמ' 168, 283, 292

50. יגאל מוסינזון, **בערבות הנגב**, תל-אביב, נ' טברסקי, תש"ט

51. שמעון גולן, **גבול חם, מלחמה קרה, התגבשות מדיניות הביטחון של ישראל, 1949–1953**, מערכות, תל-אביב, 2000, עמ' 212–245

